

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ

ΑΓΙΟΙ ΚΑΙ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΥΣ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΚΑΤΑ
ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΑΝΑΤΥΠΟ

από τα Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (7-8 Δεκεμβρίου 2005)

«ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ»

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ – ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄ * ΤΟΜΟΣ Δ΄

ΚΕΡΚΥΡΑ

2007

ΑΓΙΟΙ ΚΑΙ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΥΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥΣ
ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Κ αθ' όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου, ξεκινώντας από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια και φτάνοντας μέχρι την Ανδεγαυική κυριαρχία, δηλαδή για μια περίοδο τουλάχιστον 1.000 ετών, οι επίσκοποι ή μητροπολίτες της Κέρκυρας, που μας είναι γνωστοί, δεν ξεπερνούν τους 18 ή 19. Για τους περισσότερους από αυτούς, ιδίως για τα παλαιότερα χρόνια, δεν γνωρίζουμε τίποτε περισσότερο από το όνομά τους, καθώς τους απαντάμε απλώς να υπογράφουν είτε τα Πρακτικά μιας Συνόδου είτε κάποια επιστολή.¹

Σε αυτήν την κατηγορία, δηλαδή των επισκόπων που είναι γνωστοί μόνο από τις υπογραφές τους, ανήκει ο Απολλόδωρος, ο πρώτος γνωστός επίσκοπος της Κέρκυρας, ο οποίος ήταν παρών και υπέγραψε τα Πρακτικά της Α' Οικουμενικής Συνόδου το 325 στη Νίκαια, και ο Σωτήριχος, ο οποίος υπέγραψε τα Πρακτικά της Δ' Οικουμενικής Συνόδου το 451 στη Χαλκηδόνα, εποχή κατά την οποία η επισκοπή Κερκύρας υπαγόταν στη μητρόπολη Νικοπόλεως Ηπείρου. Η Ήπειρος τότε, ως γνωστόν, ανήκε στην επαρχότητα (Praefectura Praetorio) του Ανατολικού Ιλλυρικού, το οποίο, παρόλο ότι ανήκε διοικητικά στην Κωνσταντινούπολη, υπήγετο στη θρησκευτική δικαιοδοσία του πάπα μέσω του βικαριάτου της Θεσσαλονίκης. Ακριβώς όμως λόγω της διαμάχης για τη λατρεία των εικόνων, το Ανατολικό Ιλλυρικό μεταφέρθηκε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, κατά πάσα πιθανότητα το 732-33.² Στις αρχές του βου αι., συγκεκριμένα το 516, οι επίσκοποι της Ηπείρου απηύθυναν μια επιστολή στον Πάπα Ορμίσδα, και μεταξύ των επισκόπων αυτών υπογράφει και ο επίσκοπος Κερκύρας Χρυσίππος, ενώ στο τέλος του βου ή τις αρχές του 7ου αι. ο πάπας Γρηγόριος Α' απηύθυνε μία επιστολή του στους επισκόπους της Ηπείρου, μεταξύ των οποίων ήταν και ο επίσκοπος Κερκύρας Λακίσων ή Αλκεσίων ή Αλκύσων. Τέλος, στα Πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου, το 787, βρίσκουμε την υπογραφή του επισκόπου Κερκύρας Φιλίππου, ενώ σχεδόν εκατό χρόνια αργότερα, στη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως το 869, τη σχετική με την καθαίρεση του Φωτίου (Η' Οικουμενική Σύνοδο κατά την Καθολική Εκκλησία), φέρεται να παίρνει μέρος ο επίσκοπος Κερκύρας Μιχαήλ.

Όλοι οι επισκοπικοί κατάλογοι της Κέρκυρας που έχω υπόψη μου, μετά τον Μιχαήλ, αναφέρουν ως τον επόμενο γνωστό ιεράρχη της Κέρκυρας τον άγιο Αρσένιο, ο οποίος ποιόμανε το νησί περί τα μέσα του 10ου αι., συγκεκριμένα από το 933 περίπου και για μια εικοσαετία, δηλ. επί αυτοκράτορος Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου.³ Εντούτοις, μία πληροφορία που δεν έχει προσεχθεί μέχρι τώρα, μας κάνει γνωστό άλλον ένα μέχρι τώρα άγνωστο ιεράρχη, μετά τον Μιχαήλ και πριν από τον Αρσένιο. Ο Βίος του αγίου Ηλία του Νέου μας πληροφορεί ότι ο άγιος αυτός, που έδρασε ανάμεσα στην Ιταλία και την Ήπειρο στο β' μισό του 9ου αι., επισκέφθηκε την

Κέρκυρα και φιλοξενήθηκε από τον επίσκοπο του νησιού, ο οποίος λεγόταν Δημήτριος και είχε χειροτονηθεί απευθείας από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως το 887.⁴ Ενδεχομένως λοιπόν αυτός ο Δημήτριος να υπήρξε ο άμεσος διάδοχος εκείνου του Μιχαήλ που πήρε μέρος στη Σύνοδο του 869. Δεδομένης της αξιοπιστίας του Βίου, ο οποίος γράφτηκε λίγο μετά το θάνατο του αγίου, η πληροφορία πρέπει να γίνει αποδεκτή και οι επισκοπικοί κατάλογοι της Κέρκυρας να συμπληρωθούν στο σημείο αυτό με την εισαγωγή του Δημητρίου. Επιπλέον, η απευθείας χειροτονία του Δημητρίου από τον Πατριάρχη, ενδεχομένως σημαίνει ότι η Εκκλησία της Κέρκυρας προήχθη σε μητρόπολη ή αρχιεπισκοπή από εκείνη την εποχή, και όχι από την εποχή του αγίου Αρσενίου, ύστερα από τον οποίο οι ιεράρχες της Κέρκυρας φαίνεται να φέρουν τον τίτλο του μητροπολίτη ή άλλοτε του αρχιεπισκόπου.

Κανείς άλλος μητροπολίτης δεν είναι γνωστός μέχρι το τέλος του 11ου ή τις αρχές του 12ου αι., όταν ένας μητροπολίτης Κερκύρας Νικόλαος φέρεται να πήρε μέρος σε Σύνοδο που συγκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός.⁵ Επίσης, ο λεγόμενος «πρόεδρος» Κερκύρας Θεοφάνης, περιλαμβάνεται στους επισκοπικούς καταλόγους ως μητροπολίτης Κερκύρας στις αρχές του 12ου αι., βάσει μιας επιγραφής στον ναό των αγίων Ιάσονος και Σωσιπάτρου.

Ο 12ος αι. είναι η εποχή κατά την οποία γνωρίζουμε τον μεγαλύτερο αριθμό ιεραρχών Κερκύρας. Έτσι, αναφέρονται αυτή την εποχή ο Γεώργιος Χωνιάτης, δύο Κωνσταντίνοι (εκ των οποίων ο ένας άλλοτε αναφέρεται ως Ιωάννης), ένας Στέφανος, και ένας γνωστός ως Γεώργιος Κουφαράς. Τέλος, τον 13ο αι., και μέχρι την αρχή της Ανδεγαυικής κυριαρχίας το 1267, είναι γνωστοί ο Βασίλειος Πεδιάδτης, ο Γεώργιος Βαρδάνης, ο επονομασθείς Αττικός, ο γνωστότερος και λογιότερος μητροπολίτης Κερκύρας, και δύο ανώνυμοι ιεράρχες.

Προκειμένου να δώσω ένα παράδειγμα των προβλημάτων που αντιμετωπίζει κανείς αν επιχειρήσει μια λεπτομερέστερη έρευνα, σχετική με τους επισκόπους και μητροπολίτες της Κέρκυρας, θα ήθελα να αναφερθώ λεπτομερέστερα σε όσα αφορούν σε δύο από αυτούς τους ιεράρχες του 12ου αι., συγκεκριμένα στον Γεώργιο Χωνιάτη και τον Γεώργιο Κουφαρά.⁶ Ο Γεώργιος Χωνιάτης συνήθως τοποθετείται γύρω στο 1140, ενώ ο Γεώργιος Κουφαράς μεταξύ 1177 και 1181. Ο Γεώργιος Χωνιάτης περιλαμβάνεται στους μητροπολίτες της Κέρκυρας, επειδή στην Ακολουθία του αγίου Αρσενίου αναφέρεται ότι επτά ιδιώματα της λιτής του εσπερινού είναι «ποίημα του Χωνιάτου». Ωστόσο, η αναφορά αυτή δεν έχει το μικρό όνομα του μητροπολίτη, όπως δεν έχει και κανένα χρονολογικό προσδιορισμό. Επίσης, προσωπικά δεν μπόρεσα να εξακριβώσω πότε θεωρείται ότι συνετέθη η Ακολουθία του αγίου, η οποία εκδόθηκε για πρώτη φορά τον 17^ο αι.⁷ Μπορούμε όμως να παρακολουθήσουμε τη διαδικασία μέσω της οποίας αυτή η φράση «ποίημα του Χωνιάτου» οδήγησε στη δημιουργία του μητροπολίτη Γεωργίου Χωνιάτη που τοποθετήθηκε γύρω στα 1140. Καταρχήν πρέπει να λεχθεί ότι άλλα τμήματα της Ακολουθίας του αγίου Αρσενίου φέρουν ως δημιουργό τον Γεώργιο Βαρδάνη, ο οποίος είναι εξακριβωμένος και γνω-

στότατος μητροπολίτης Κερκύρας του 13^{ου} αι. Υποθέτω λοιπόν ότι η αναφορά και του «Χωνιάτη» εκεί, οδήγησε στη σκέψη ότι πρόκειται για άλλον ένα μητροπολίτη του νησιού. Πώς όμως του δόθηκε το όνομα Γεώργιος και ο χρονολογικός προσδιορισμός στα μέσα του 12^{ου} αι.; Πιστεύω ότι και τα δύο, όνομα και χρονολόγηση, τα έδωσε ο γνωστός Ανδρέας Μουστοξύδης στο έργο του *Delle cose corciresi*, με τον εξής τρόπο: Το 1613 ο Baronius είχε εκδώσει σε λατινική μετάφραση 11 επιστολές ενός μητροπολίτη Κερκύρας Γεωργίου, τις οποίες είχε χρονολογήσει μεταξύ του 1176 και 1181. Ο Μουστοξύδης, εξετάζοντας τα εσωτερικά στοιχεία των επιστολών, θεώρησε ότι οι 3 από τις 11 επιστολές ανήκαν σε έναν Γεώργιο, που κατά τη γνώμη του εποίμανε την Κέρκυρα στη δεκαετία του 1140, και οι υπόλοιπες σε ένα άλλο Γεώργιο, τον οποίο τοποθέτησε ανάμεσα στο 1177 και το 1181.⁸ Έτσι, τις μεν πρώτες απέδωσε στον Χωνιάτη της Ακολουθίας, για τον οποίο δεν είχε άλλη χρονολογική ένδειξη, τις δε υπόλοιπες σε έναν μητροπολίτη Γεώργιο Κουφαρά, τον οποίο όπως είπα τοποθέτησε στα 1177 με 1181. Τοιουτοτρόπως ο απλός Χωνιάτης της Ακολουθίας έγινε Γεώργιος Χωνιάτης και τοποθετήθηκε γύρω στα 1140. Ωστόσο, τόσο ο Baronius όσο και ο Μουστοξύδης έκαναν λάθος τοποθετώντας τις επιστολές αυτές τον 12^ο αι., υποθέτοντας ότι τα αναφερόμενα πρόσωπα, Μανουήλ και Φρειδερίκος, ήταν ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός και ο Γερμανός Φρειδερίκος Βαρβαρόσσας αντιστοίχως. Διότι αποδείχτηκε αργότερα ότι δεν επρόκειτο για τα πρόσωπα αυτά, όπως νόμισαν εκείνοι, αλλά για τον Μανουήλ Δούκα Άγγελο, Δεσπότη της Ηπείρου (1230-1237) και τον Φρειδερίκο Β΄. Στην πραγματικότητα, δηλαδή, οι επιστολές αυτές του μητροπολίτη Κερκύρας Γεωργίου δεν έχουν καμιά σχέση με τον 12^ο αι., αλλά ανήκουν στον 13^ο αι., και σήμερα γνωρίζουμε πέραν πάσης αμφιβολίας ότι όλες προέρχονται από τη γραφίδα του λογίου μητροπολίτη Γεωργίου Βαρδάνη.⁹

Ο Μουστοξύδης παρασύρθηκε στο να τοποθετήσει έναν μητροπολίτη Κερκύρας Γεώργιο στον 12^ο αι. και από έναν άλλο λόγο, δηλ. από μια ιστορία που αναφέρει ο Ανδρέας Μάρμορας. Στο έργο του Μάρμορα *Della historia di Corfù* που εκδόθηκε στα ιταλικά το 1672, αναφέρεται ότι, μετά το θάνατο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, κατά τη μεταφορά του σκηνώματος του αγίου Νικολάου των Μύρων από τη Λυκία στο Μπάρι, το ιταλικό πλοίο που το μετέφερε κατέπλευσε στην Κέρκυρα, όπου ο μητροπολίτης Γεώργιος και ο κλήρος υποδέχτηκαν το σκηνώμα με μεγάλες τιμές. Ωστόσο, ούτε η μεταφορά του σκηνώματος του αγίου Νικολάου έγινε «μετά το θάνατο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού», δηλαδή μετά το 1118, αλλά τον 11^ο αι., και συγκεκριμένα το 1087, ούτε υπάρχει κανενός είδους πληροφορία, τόσο στη λατινική όσο και στην ελληνική εκδοχή αυτής της *translatio*, ότι το πλοίο που τον μετέφερε προσέγγισε ποτέ στην Κέρκυρα. Αν το επεισόδιο δεν είναι εντελώς φανταστικό, ίσως ο Μάρμορας αναπαρήγαγε κάποια τοπική παράδοση. Πώς όμως έδωσε σε αυτόν τον φανταστικό μητροπολίτη το όνομα Γεώργιος; Την απάντηση την δίνει ο ίδιος, λέγοντας ότι ο μητροπολίτης αυτός είναι ενταφιασμένος στον καθεδρικό ναό του νησιού, και δημοσιεύοντας το επιτύμβιο επίγραμμα που είδε στον τάφο του. Όμως, το επιτύμβιο επίγραμμα που δημοσιεύει ο Μάρμορας (και, παρεμπιπτόντως, το δημοσιεύει τελείως

λανθασμένα), δεν είναι άλλο από το επιτύμβιο επίγραμμα που συνέθεσε ο Γεώργιος Βαρδάνης, προκειμένου να τοποθετηθεί στον δικό του τάφο. Πάλι δηλαδή το όνομα του Βαρδάνη, Γεώργιος, παρερμηνεύεται και τοποθετείται τελείως αυθαίρετα τον 12^ο αι.¹⁰

Καταλήγουμε λοιπόν ότι όλες οι μέχρι τώρα πληροφορίες και όλες οι αναφορές που συνδέουν τον Χωνιάτη (ή Γεώργιο Χωνιάτη) με τον 12^ο αι. είναι εσφαλμένες, και ότι δεν υπάρχει καμία ασφαλής πηγή που να συνδέει τον άνθρωπο αυτόν με την συγκεκριμένη εποχή. Αλλά δεν υπάρχει και καμία ασφαλής ένδειξη ότι αυτός ο Χωνιάτης υπήρξε μητροπολίτης Κερκύρας, αφού στη μοναδική μνεία που έχουμε γι' αυτόν αναφέρεται απλώς ως «Χωνιάτης». Αν όμως δεχτούμε ότι πράγματι ο αναφερόμενος στην Ακολουθία του αγίου Αρσενίου Χωνιάτης υπήρξε μητροπολίτης Κερκύρας, τότε μπορεί να ιεράτευσε αυτός ο συνθέτης των ιδιόμελων της λιτής του εσπερινού της Ακολουθίας; Αν λοιπόν αποδεχτούμε την ακρίβεια της πληροφορίας αυτής, τότε όλες οι πληροφορίες ή μάλλον όλες οι ενδείξεις που έχουμε, μας οδηγούν στον 13^ο αι. Το επίθετο Χωνιάτης μας παραπέμπει στον γνωστό λόγιο μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη, αδελφό του ιστορικού Νικήτα Χωνιάτη. Ο Μιχαήλ Χωνιάτης είχε, μεταξύ των άλλων ανεψιών του, και έναν ονομαζόμενο Γεώργιο, για τον οποίο διαθέτουμε κάποιες πληροφορίες. Προς αυτόν ο μητροπολίτης θείος του απευθύνει δύο «λόγους παρηγορητικούς» όταν ο Λέων Σγουρός δολοφόνησε μεταξύ 1205 και 1208 έναν μικρό γιο του Γεωργίου Χωνιάτη, τον οποίο κρατούσε όμηρο.¹¹ Είναι κατά πάσα πιθανότητα ο ίδιος Γεώργιος Χωνιάτης, ο ανεψιός του μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ, αυτός που αναφέρεται το 1228 σε ένα σημείωμα του γνωστότατου μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου ως «μεγαλυπέροχος βεστιαρίτης του πανευτυχεστάτου δεσπότη κύρι Μιχαήλ του Δούκα» (δηλαδή του Δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Αγγέλου).¹² Και είναι προφανώς ο ίδιος ο αποδέκτης μιας επιστολής του Απόκαυκου, που επιγράφεται απλώς «τω Χωνιάτη», στην οποία ο μητροπολίτης Ναυπάκτου ζητεί από τον αξιωματούχο αυτόν μία εξυπηρέτηση.¹³ Το ότι ο Βαρδάνης και ο Γεώργιος Χωνιάτης γνωρίζονταν δεν υπάρχει αμφιβολία, δεδομένων των στενών σχέσεων του Βαρδάνη με τον μητροπολίτη Αθηνών και την οικογένειά του. Επιπλέον, ο Γεώργιος Χωνιάτης ήταν υψηλός αξιωματούχος του Δεσποτάτου της Ηπείρου, στο οποίο ανήκε τότε η Κέρκυρα. Είναι λοιπόν δυνατόν να θεωρηθεί ότι αυτός ο Γεώργιος Χωνιάτης σε μεγάλη ηλικία έγινε κληρικός, πράγμα πολύ συνηθισμένο εκείνη την εποχή, και ως υψηλά ιστάμενο πρόσωπο τοποθετήθηκε μητροπολίτης Κερκύρας μετά το θάνατο του Βαρδάνη. Μάλιστα, επειδή αυτό πιθανόν να έγινε όταν βρισκόταν σε μεγάλη ηλικία, ενδεχομένως ποίμανε το νησί για λίγο χρόνο. Αυτό απλώς είναι μια υπόθεση, που με τα στοιχεία, τα οποία διαθέτουμε δεν μπορούμε να αποδείξουμε, αν και φαίνεται ευλογοφανής. Αυτό όμως που είναι πέραν πάσης αμφιβολίας είναι ότι ένας μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος Χωνιάτης, αν πράγματι υπήρξε, δεν έχει τίποτε που να τον συνδέει με τον 12^ο αι.

* * *

Ας δούμε τώρα τον έτερο υποτιθέμενο μητροπολίτη Κερκύρας του 12^{ου} αι.,

τον Γεώργιο Κουφαρά. Ο Γεώργιος Κουφαράς αναφέρεται από τον Μουστοξύδη, ο οποίος του απέδωσε, όπως είδαμε, 8 από τις 11 επιστολές του μητροπολίτη Γεωργίου, που δημοσίευσε ο Baronius. Όμως, όπως ήδη είπαμε, αυτές οι επιστολές ανήκουν στον Γεώργιο Βαρδάνη, και φυσικά στον 13^ο αι., άρα μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος Κουφαράς του 12^{ου} αι. δεν υπάρχει. Το ερώτημα βέβαια είναι πού βρήκε ο Μουστοξύδης την πληροφορία ότι υπήρχε ένας μητροπολίτης Κερκύρας με το όνομα Γεώργιος Κουφαράς, τον οποίο ο ίδιος τοποθέτησε ανάμεσα στο 1177 και 1181 με βάση τη λανθασμένη χρονολόγηση των επιστολών. Την απάντηση στο ερώτημα αυτό, παραδόξως, μας την δίνει ο ίδιος. Αναφέρει λοιπόν ο Μουστοξύδης ότι αυτός ο Γεώργιος, ο συντάκτης των επιστολών, είχε φίλο τον Νεκτάριο-Νικόλαο, ηγούμενο της ελληνορθόδοξης μονής των Κασούλων στο Ότραντο. Σύμφωνα με τον Ακίνδυνο, λέει ο Μουστοξύδης (προφανώς αναφερόμενος στον Γρηγόριο Ακίνδυνο της ησυχαστικής διαμάχης, τον αντίπαλο του Γρηγορίου Παλαμά), αυτός ο Νεκτάριος-Νικόλαος ήταν ο πρώτος που ήρθε στην Κωνσταντινούπολη και δίδαξε για το θείο φως του όρους Θαβώρ, έχοντας ως κύριο συνεργάτη του τον Γεώργιο Κουφαρά, ο οποίος αργότερα έγινε μητροπολίτης Κερκύρας. Αυτά λέει ο Μουστοξύδης.¹⁴ Το πόσο ανακριβή, μπερδεμένα και παραχρονολογημένα είναι όλα αυτά είναι τόσο προφανές, που μας κάνει εντύπωση το ότι δεν έχουν επισημανθεί οι ασυνέπειες. Ας προσέξουμε: ο Γεώργιος (που είναι βέβαια ο Γεώργιος Βαρδάνης του 13^{ου} αι.) και ο υποτιθέμενος φίλος του Νεκτάριος-Νικόλαος, ηγούμενος της μονής των Κασούλων, ο οποίος ανήκει στον 12^ο αι., συνδέονται με τον Γρηγόριο Ακίνδυνο, τον Γρηγόριο Παλαμά και την ησυχαστική διαμάχη του 14^{ου} αι., και όλα μαζί αυτά τοποθετούνται τον 11^ο αι.! Ο Μουστοξύδης όμως ισχυρίζεται ότι αυτή η πληροφορία υπάρχει σε έναν από τους λόγους του Γρηγορίου Ακίνδυνου, προφανώς σε έναν από μια σειρά λόγων που επιγράφονται «Αντιρρητικοί κατά των πονηροτάτων του Παλαμά αιρέσεων». Αν κάνουμε τον κόπο να αναζητήσουμε αυτούς τους λόγους του Ακίνδυνου, θα διαπιστώσουμε ότι βρίσκονται σε ένα χειρόγραφο της Βιβλιοθήκης του Μονάχου και είναι ανέκδοτοι (ή τουλάχιστον ήταν μέχρι πρόσφατα), άρα είναι πολύ δύσκολο να τους είχε συμβουλευτεί ο Μουστοξύδης.¹⁵ Από όσο μάλιστα μπόρεσα να διαπιστώσω, τέτοια αναφορά δεν υπάρχει στον συγκεκριμένο λόγο. Παραμένει λοιπόν η απορία από πού άντλησε την πληροφορία ο Μουστοξύδης. Η απάντηση τελικά βρίσκεται σε ένα χωρίο του έργου *Praenotiones mystagogicae*, που εκδόθηκε το 1697 από τον γνωστό και αμφιλεγόμενο συγγραφέα Νικόλαο Κομνηνό-Παπαδόπουλο, ο οποίος τελικά φαίνεται να είναι η «πρωτότυπη» πηγή του Μουστοξύδη. Εκεί, δηλαδή στον Νικόλαο Κομνηνό-Παπαδόπουλο, διαβάζουμε τα εξής, ως προερχόμενα από τον Γρηγόριο Ακίνδυνο:

Εγένετο εν τη βασιλεία Μανουήλ του σεβαστού Νεκταρίως τις ηγούμενος, Καλαβρίτης, ανήρ αυθαδεία και θράσει γέμων [...]. Τοίος γεγονώς ο Νεκταριος [...] ανέδραμεν εις την βασιλίδα και πρώτος γέγονε των διδαζάντων ότι θείον το εν Θαβώρ φως [...]. Και είχεν υπηρέτην εν τη κακία Γεώργιον τον Κουφανά τον έπειτα Κερκύρας μητροπολίτην, εφ' ου επαινέθη έπαινον ψευδή μετά θάνατον.

Εδώ λοιπόν ο Μουστοξύδης βρήκε το όνομα Γεώργιος Κουφανάς, το οποίο μετέτρεψε πιθανόν κατά λάθος σε Κουφαράς, καθώς και την αναφορά ότι αυτός υπήρξε μητροπολίτης Κερκύρας. Μη έχοντας άλλα χρονολογικά στοιχεία, ή μάλλον μη αντιλαμβανόμενος το χρονολογικό πλαίσιο, θεώρησε ότι ο αυτοκράτορας Μανουήλ που αναφέρεται στο παραπάνω κείμενο ήταν ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (που βασιλεύσε τα έτη 1143-1180), και συνέδεσε αυτόν τον μητροπολίτη με τον μητροπολίτη Γεώργιο των επιστολών του Baronius, του απέδωσε τις οκτώ από τις έντεκα επιστολές και τοποθέτησε όλα αυτά την εποχή του Μανουήλ Κομνηνού, και μάλιστα ανάμεσα στο 1177 με 1181. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε ένας φανταστικός μητροπολίτης Κέρκυρας, ο οποίος έκτοτε πέρασε στη βιβλιογραφία. Αν πράγματι υπήρξε κάποιος Γεώργιος Κουφαράς που ανεδείχθη μητροπολίτης Κερκύρας την εποχή της ησυχαστικής διαμάχης, δηλαδή τον 14^ο αι., αυτός εκ των πραγμάτων δεν είναι δυνατόν παρά να ήταν τιτουλάριος, καθώς εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν ορθόδοξοι μητροπολίτες στο νησί λόγω της ξένης πλέον κυριαρχίας. Ωστόσο, καμιά σχετική πληροφορία δεν υπάρχει.

Η ιστορική έρευνα στις πηγές μπορεί συχνά να γίνεται κουραστική ή ίσως και βαρετή. Μέσα όμως από την κουραστική αυτή διαδικασία καμιά φορά φτάνουμε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα, σε σχέση με γεγονότα, πρόσωπα και καταστάσεις που μέχρι τώρα θεωρούμε δεδομένα. Αυτά που ανέφερα πιο πάνω αποτελούν ένα μικρό παράδειγμα και κατά κάποιο τρόπο εξηγούν, στους μη ειδικούς βεβαίως, την αναγκαιότητα αλλά και την επιστημονική αξία των συνεδρίων αυτών, στα οποία παρουσιάζονται τα αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών, στη συγκεκριμένη περίπτωση για την εκκλησιαστική ιστορία της Κέρκυρας, που οπωσδήποτε έχει ανάγκη ευρύτερης μελέτης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τους επισκοπικούς καταλόγους της Κέρκυρας βλ., μεταξύ άλλων, Β. Ατέση, *Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχής μέχρι σήμερα*, Αθήναι 1975, σ. 115-116· Σ. Αβούρη, λήμμα «Κερκύρας Μητρόπολις», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 7, σ. 509-510· Β. Μυστακίδου, «Επισκοπικοί κατάλογοι», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 12 (1936), σ. 192· R. Janin, λήμμα «Corfu», *Dictionnaire d'histoire et de théologie catholique*, τ. 13, σ. 830. Βλ., επίσης, Σ. Παπαγεωργίου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Κερκύρας*, Κέρκυρα 1920, και Σ. Αβούρη, *Σύντομος ιστορία της Εκκλησίας των Ιονίων Νήσων*, Αθήναι 1966.
2. M. Anastos, «The transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople», *Studi Bizantini e Neoellenici* 9 (1957), σ. 14-31.
3. Για τον βίο και το έργο του Αρσενίου βλ. S. Petridès - C. Emereau, «Saint Arsène de Corfu», *Echos d'Orient* 20 (1921), 431-446, και H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, σ. 545.
4. G. Rossi Taibbi, *Vita di Sant' Elia il Giovane* [Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici. Testi e Monumenti. Testi 7 = Vite dei Santi Siciliani III], Παλέρμο 1962, σ. 44.
5. Σ. Παπαγεωργίου, *Ιστορία της Εκκλησίας της Κερκύρας*, Κέρκυρα 1920, σ. 20-21.
6. Μια πιο εκτεταμένη ανάλυση του θέματος αυτού έχει γίνει στο άρθρο μου «Two cases of mistaken identity among the metropolitans of Corfu in the twelfth century», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 4 (1992), 169 κ.ε.

7. Ν. Βούλγαρης, *Αι θείαι και ιεραί ακολουθίαι Σπυρίδωνος...* Αρσενίου τε Κερκύρας μητροπολίτου, Βενετία 1674, όπου εκτός της Ακολουθίας που εκδίδεται για πρώτη φορά, εκδίδεται και ο βίος του Αρσενίου, ο οποίος όμως εκδόθηκε το πρώτον από τον μοναχό Ιωάννιο Μαρκουρά, *Μεταφωλογικόν...* Συντεθέν εις κοινήν φράσιν παρά του ... Ιωαννικίου του Μαρκουρά του εκ Κερκύρας, Βενετία 1642.
8. Α. Moustoxidi, *Delle cose corciresi, volume primo*, Κέρκυρα 1848, σ. 413-414, 417-440.
9. E. Kurtz, «Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra», *Byzantinische Zeitschrift* 15 (1906), σ. 603-613. Πρβλ. Ν.Β. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος βυζαντινών μελετών και κειμένων*, Αθήναι 1961, σ. 423-424.
10. Παραδόξως, αυτός που δημοσίευσε το επίγραμμα ορθά, με τη βοήθεια του Ι. Οικονομίδη, ήταν ο Μουστοξύδης, *ό.π.*, σ. 437-438.
11. Σ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτου τα σωζόμενα*, τ. Β', σ. 162, 176.
12. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ιωάννης Απόκαυκος και Νικήτας Χωνιάτης», *Τεσσαρακονταετηρίς της καθηγεσίας Κ.Σ. Κόντου*, Αθήναι 1909, σ. 379.
13. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Αθηναϊκά εκ του ΙΓ' αιώνας», *Αρμονία* 3 (1902), σ. 288-290.
14. *Ό.π.*, σ. 417 κ.ε.
15. J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Παρίσι 1959, σ. 408.